

УДК 316.503

В. М. ОНИЩУК, Є. О. РУДЮК

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СТРИЖЕНЬ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті розкрито питання екології суспільства на тлі великого арсеналу досягнень науково-технічного прогресу в повсякденному житті. Узгодженість досягнень суспільства з природою, гармонії з екосистемою потребує відповідних знань та культури. Наголошено, що єдність природи й суспільства забезпечують екологічні знання та екологічну культуру кожної людини. Наведено пояснення науковцями різних сфер діяльності понять культура й екологічна культура. Підкреслено, що екологічна культура символізує рівень збалансованого розвитку суспільства, систему цінностей. Збалансований розвиток суспільства являє собою гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних складових. Розкрито залежність збалансованого розвитку суспільства від екологічної культури.

Ключові слова: культура, екологічна культура, природа, суспільство, збалансований розвиток.

Людське життя, історія й культура завжди залежали від природи. Вона впливала на характер світобачення людей, їх вірування, засоби виробництва, предмети побуту, мистецтво та мораль. Відносини людини й природи постійно були в центрі уваги багатьох наук, зокрема соціології.

Інвайронментальна соціологія стала надзвичайно актуальною в наш час. Адже людина, на перший погляд, покращуючи собі умови проживання, на превеликий жаль, породжує негативні наслідки, створює нові антропогенні проблеми. Науково-технічний прогрес увійшов у наше повсякденне життя через покращення житлових умов (євроремонти), збільшення асортименту одягу та взуття, які далеко не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Великий арсенал побутової хімії, начебто, призначений покращити умови праці домогосподарок, проте її вплив на здоров'я є неоднозначним. Харчові добавки, барвники, поліпшувачі смаку, а що вже говорити про різні напої, парфуми, мийні засоби тощо... Їх використання потребує детального осмислення. Алкогольні напої, звичайні цигарки, електронні цигарки стають авторитетними атрибутами в спілкуванні, причому не лише серед молоді. Уміння раціонально користуватися результатами науково-технічного прогресу, як у побуті, так і безпосередньо в громадських місцях, потребує від людини відповідної екологічної культури – вміння використовувати ті чи інші речі, прилади, продукти, речовини в розумних межах, а від деяких узагалі відмовитися. У цих умовах узгодженості та взаємодії людського суспільства, перш за все, з такими покращувальними атрибутами життя в єдності з природою потребує відповідних екологічних знань, які повинні виявлятися в екологічній культурі кожної людини.

Німецький філософ, соціолог та просвітник І. Гердер вважав, що сама природа заклала в людині гуманістичні основи її розуму й культур.

Е. Кант вбачав головне призначення природи щодо культури в підготовці людей до свободи. Радянський філософ, історик та соціолог Л. Гумільов у своїй праці «Ентогенез і біосфера Землі» розвиток культури розглядав як наслідок дії космічних сил, а поява нових етносів, на його думку, пов'язана з так званою пасіонарністю індивідів [2]. Багато сторінок своїх наукових досліджень присвятили проблемам єдності природи й культури В. І. Вернадський і О. Л. Чижевський. У праці «Наукова думка як планетарне явище» В. І. Вернадський пояснював виникнення культури проблемами самої природи й космосу, а О. Л. Чижевський підкреслював нерозривний зв'язок соціокультурних процесів на Землі з фізичними явищами, які відбуваються на Сонці. Він заклав основу біосферної концепції культури. Серед гостропроблемної екологічної літератури потрібно назвати працю Л. В. Кейсевича та І. Р. Олексієнко «Остання цивілізація» [4]. Під впливом антропогенного тиску на природу, як стверджують автори, наша біосфера значно погіршилася. І завдання людства полягає в досягненні необхідної рівноваги між природними та цивілізаційними чинниками для продовження життя на планеті. Екологічна криза активізувала увагу багатьох сучасних учених до проблем залежності існування природи від соціокультурної практики, від розвитку науки та техніки. Ці питання обговорюють представники різних напрямів науки, які намагаються проаналізувати причини екологічної кризи, надати поради щодо збереження природи та оптимізації народногосподарської діяльності. У цьому науковому багатоголоссі, нарешті, почали пробиватися голоси сучасної інвайронментальної соціології. Не применшуючи екологічних питань, соціологи перенесли свою увагу з еколого-технологічних проблем на духовні та морально-етичні відносини людського суспільства й природи. У їх роздумах дещо змінюється традиційна функція культури щодо природи. Якщо раніше головне призначення культури вбачали в створенні матеріальних і духовних цінностей заради виживання людини та полегшення її життя серед природи, то сучасна інвайронментальна соціологія значно підвищує статус культури як щодо людини, так і щодо природи. У цьому плані варто згадати актуальні праці: О. В. Шинкаренка «Природа і культура», О. М. Бистрової «Світ культури» та інші. Автори шукають шляхи гармонізації культури й природи на засадах того, що культура та природа не є різними явищами, а разом утворюють єдину біосоціотехногенну систему. Аналіз наукової й періодичної літератури, критичних висловів широкої громадськості дають змогу сформулювати проблему, яка виникла між культурою й природою на сучасному етапі. Сутність цієї проблеми полягає в тому, що сучасна соціокультурна практика однобоко, викривлено виражає потреби як самої людини, так і природного світу. Як практика, так і перспективні людські цілі щодо природи повинні зазнати докорінних змін.

Метою статті є обґрунтування наукового положення про те, що екологічна культура є основою збалансованого розвитку як єдино можливої стратегії виживання людства в сучасну добу.

Сучасна напружена екологічна ситуація вимагає спеціального вивчення особливостей ставлення людини до природи в різних культурах. Зв'язки між культурою й природою, між соціальними та екологічними факторами є фундаментальними й постійними. Саме на основі цих зв'язків сьогодні виникла необхідність гармонізувати відносини людини й природи, синтезувати екологічно позитивні тенденції всіх типів культур та вірувань. Більшість людей переконана, що саме культура – те головне, основне, що відрізняє людське й соціальне буття від існування дикої природи [1, с. 35–36]. Пояснення та докази цієї тези наводять найрізноманітніші – залежно від того, що розуміють під культурою. За підрахунками американських учених, у п'ятдесятих роках існувало 170 визначень поняття «культура», до початку дев'яностих – близько 250, а зараз їх більше ніж п'ятсот. Сам термін походить від латинського *agriculture*, що означає обробку, племіння (сільськогосподарське виробництво). Давньоримським оратором Ціцероном цей термін був використаний для позначення того, що є відмінним від природного, піддане певній обробці, а щодо людини – освіті та вихованню. Як зауважує В. Ю. Волков, наукове поняття «культура» набуло поширення у XVIII ст. як протилежне поняттю «натура», тобто природа. Розвиток цієї тенденції привів до того, що культуру почали розглядати як міру соціальності суспільного життя й буття людини, показник рівня розвитку суспільства та людини. Німецький філософ Е. Кант, говорячи про її сутність, зауважував, що культура виражає здібність людини ставити мету [3]. Цікавим є підхід визначного психолога З. Фрейда, який вважав, що культура – це зовнішнє насильство над внутрішньою природою людини. Проводячи фактично знак рівності між культурою та цивілізацією К. Маркс, зазначав, що культура – якщо вона розвивається стихійно, а не направляє свідомо, залишає після себе пустелю. А О. Шпенглер писав, що кожна культура перебуває в глибоко символічному зв'язку з матерією та простором, в якому й через який вона прагне реалізуватися. Говорячи про важливість проблеми адаптації людства до сучасних умов дослідник сучасності, член Римського клубу А. Печчеї підкреслював, що суть проблеми, що постала перед людством на нинішній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру відповідно до тих змін, що самі вносять у цей світ, і джерела кризи лежать у середині, а не поза людською сутністю [5]. Як наголошував М. Ф. Тарасенко, культура в загальному вигляді, тобто об'єктивно, є не що інше, як спосіб буття суспільної форми діяльності, механізм її здійснення як суспільних відносин у матеріальному світі, у соціальній дійсності і в соціальних зв'язках між людьми, у технології, у науці, у пізнанні, у відносинах моралі, у свідомості тощо. У суб'єктивному плані культура є суспільно вироблена загальна форма зв'язку, що характеризує єдність людини із зовнішньою природою, іншими людьми, матеріальними, духовними та особистісно-індивідуальними формами її діяльності. Філософ Е. С. Маркарян вважає,

що поняття «культура» полягає в тому, що вона дозволяє провести чітку грань між людською діяльністю та біологічною життєдіяльністю тварин.

У структурі сучасної культури доцільно виділити її специфічну форму – екологічну культуру, спрямовану, з одного боку, на звільнення людини від жорсткої природної детермінації, а з іншого – на гармонізацію відносин між суспільством та навколишнім природним середовищем. *Екологічна культура* – це тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її відносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни й кожної людини. Вона є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. До функцій екологічної культури можна зарахувати: 1) *виховну* – формування певних стереотипів поведінки щодо природи як окремих індивідів, так і суспільства в цілому; 2) *прогностичну* – створення можливості передбачення наслідків людської діяльності, результатів перетворення природи; 3) *регулятивну* – управління ставленням суспільства до природи в процесі господарської діяльності.

Екологічна культура є історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у формах та типах організації життя й у створюваних людиною цінностях, якому властиве глибоке та загальне усвідомлення екологічних проблем у динаміці людства; екосфера суспільства, яка включає відповідні екологічні потреби, відносини та інститути; використання навколишнього середовища на основі пізнання природних законів розвитку біосфери з урахуванням найближчих і віддалених наслідків зміни природи під впливом антропогенної діяльності. Вона є невід’ємною частиною загальнолюдської культури, яка розвивається на основі професійної освіти екологічної, інформування й виховання екосистемного мислення, тобто погляду на природу як на цілісну планетарну живу оболонку Землі, що складається із саморегульованих екосистем. Підтримання єдності й максимальної продуктивності останніх сприяє охороні та раціональному використанню всієї біосфери.

Екологічна культура спирається на кращі гуманістичні й екофільні традиції культури. Вона формує екологогуманне, тобто прихильне та дбайливе ставлення до всіх форм життя й умов, які його забезпечують. Екологізація сучасної культури має світоглядні наслідки. Гуманістична парадигма культури, що базується на прямолінійному антропоцентризмі, вичерпала себе в сучасних умовах і потребує перегляду. Людина має усвідомити себе як частинку природи та зрозуміти свою творчу роль у підтриманні рівноваги в ньому. Таке усвідомлення формує нову світоглядну парадигму – екоцентричну із системою цінностей, вибудованою в такому порядку: від завдань підтримання природи до соціального розвитку в межах, які забезпечують суспільству можливість успішно вирішувати завдання збереження природного середовища у стані, придатному для життя. Залучення до екологічної культури й опанування її гуманістичними цінно-

стями сприятиме гармонізації відносин людини з навколишнім середовищем, а також між людьми. Важливим є також набуття людиною властивості екологічного самозабезпечення, завдяки якій істотно змінюються її погляди, система цінностей, ставлення до природи й до себе подібних. У сучасному світі відбувається перехід від доєкологічної до екологічної доби, й екологічна культура при цьому набуває особливого значення. В умовах сучасної кризи екологічна культура вперше в історії людства виконує нову функцію – самозбереження суспільства. Виховання й формування екологічної культури є комплексною соціальною проблемою, розв'язання якої може бути лише системним – на основі залучення фінансових, політико-правових і освітніх чинників. Стан її визначається культурною спадщиною, інформаційними ресурсами, екологічною політикою держави, екологічними інвестиціями, спрямованими на поліпшення навколишнього середовища, екологічної ситуації, збільшення природного капіталу, а також ефективністю діяльності екологічних інститутів суспільства, екологічною освітою та вихованням, моральністю людей. Рівень екологічної культури значною мірою зумовлює екологічну безпеку країни. Екологічна безпека країни є стрижнем збалансованого розвитку суспільства.

Збалансований розвиток (англ. *sustainable* – підтримувальний, тривалий, безперервний і *development* – розвиток) можна трактувати як: 1) розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби; 2) такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво й споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення та підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь. У 50–60-х рр. ХХ ст. розвиток пов'язували лише з економічним прогресом та зростанням економічної ефективності. На початку 70-х рр. у зв'язку з несправедливим розподілом прибутків та зі зростанням кількості бідних у країнах, що розвиваються, питання соціальної справедливості були визнані такими ж важливими, як і зростання економічної ефективності. Проте зростання споживання природних ресурсів призвело до занепаду довкілля й негативно вплинуло на здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку в 1972 р. звернув увагу світової громадськості Римський клуб. Щоб уникнути екологічної кризи, до концепції розвитку необхідно було включити третю мету – збереження довкілля. Уперше це питання було порушено на Конференції ООН з довкілля людини в 1972 р., м. Стокгольм. Термін «збалансований розвиток» з'явився в 1980 р., коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи», підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи. Ця стратегія висунула принципово нове положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку. Розвиток суспільства має відбуватися за умови збереження природи. Поняття «збалансований розвиток» почали широко застосовувати після публікації (1987 р.) звіту Міжнародної комісії

з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд. Концепція збалансованого розвитку набула провідного статусу після Конференції ООН з довкілля та розвитку в 1992 р., м. Ріо-де-Жанейро, на яку було вперше запрошено делегацію з незалежної України. На цій конференції переселенці з України в Бразилію, вперше більше як за 100 років зустрілися з представниками своєї етнічної Батьківщини. Ця концепція була відображена в прийнятому на конференції Порядку денному на XXI ст. Світове співтовариство визнало, що збалансований розвиток повинен стати пріоритетним питанням порядку денного міжнародного співробітництва. Загальновизнаним є розуміння збалансованого розвитку як гармонійного поєднання економічних, соціальних та екологічних складових поступу вперед. Поєднання цих складових розвитку є багатofакторною програмою розвитку України, стратегією її уряду на майбутнє. Це складники української національної ідеї, що стануть пріоритетними стратегіями державотворення, підвищать його суб'єктність, субсидіарність, конкурентоспроможність та інші якості сучасного управління розвитком. Лише досягнення збалансованості між ними забезпечать можливість перейти до такого суспільного розвитку, який не виснажуватиме природні та людські ресурси, а тому матиме можливість тривати досить довго. В українській мові популярності набув термін «сталий розвиток», який з'явився внаслідок перекладу терміна «устойчивое развитие» з російської мови. Утвердився він і в законодавстві України, хоч є сполученням слів з протилежним змістом (*сталий* – постійність, *розвиток* – передбачає наявність змін). Забезпечення збалансованого розвитку – це не технічна проблема, для розв'язання якої необхідні нові технічні засоби чи технології. Це проблема зміни суспільних відносин і формування такого суспільства, яке не руйнуватиме середовище свого існування. Збалансований розвиток – це також не суто наукова проблема. Перехід до такої моделі розвитку має й етатичний зміст, це зсув у ціннісних орієнтаціях багатьох людей.

Висновки. Таким чином, як будь-який суспільний ідеал, концепція збалансованого розвитку є дороговказом для створення суспільства, яке буде розвиватись у гармонії з природою. Головними принципами збалансованого розвитку є: поєднання збереження природи й розвитку суспільства; задоволення основних потреб людини; досягнення рівності та соціальної справедливості; забезпечення соціального самовизначення й культурного різноманіття; підтримання цілісності екосистем. Ключовою ідеєю збалансованого розвитку є розгляд усіх екологічних проблем як важливих соціальних. Відповідно, шляхи вирішення цих проблем також будуть мати не технологічний, а соціальний характер, тобто екологічні проблеми можна буде вирішити лише спільно з іншими соціальними проблемами й тільки шляхом соціальних змін – зміни суспільних відносин у соціумах, а якщо це неможливо, то зміни існуючих соціально-політичних систем. Важливо знайти такий тип соціальної організації суспільства, який забезпечить мо-

жливість гармонізувати ставлення цього суспільства до природи. Проблеми збалансованого розвитку – це, насамперед, проблеми влади й політичної волі. Для його реалізації необхідна відповідна міжнародна та національна політика. Реалізація ідеалу збалансованого розвитку потребує стратегічного підходу, який би базувався на зміні всієї філософії мислення та політичної діяльності.

Список використаної літератури

1. Грабовець І. В. Екологічна комфортність як умова розвитку промислового регіону (Соціальний Аспект). *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. Запоріжжя : КПУ, 2014. Вип. 61. С. 34–38.
2. Гумилев Л. Етногенез и биосфера Земли. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1989. 560 с.
3. Кант І. Твори в 6 т. Москва : Прогрес, 1996. Т. 5.
4. Кейсевич Л. В., Олексієнко І. Р. «Остання цивілізація». Київ : Наукова думка, 1997. 416 с.
5. Печчеи А. Человеческие качества. Москва : Прогресс, 1980. 302 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2018.

Онищук В. М., Рудюк Е. А. Экологическая культура как стержень устойчивого развития общества

В статье раскрываются вопросы экологии общества на фоне большого арсенала достижений научно-технического прогресса в повседневной жизни. Согласованность достижений общества с природой, гармонии с экосистемой требует соответствующих знаний и культуры. Отмечено, что единство природы и общества обеспечивают экологические знания и экологическая культура каждого человека. Представлены объяснения учеными разных сфер деятельности понятий культура и экологическая культура. Подчеркнуто, что экологическая культура символизирует уровень сбалансированного развития общества, систему ценностей. Сбалансированное развитие общества представляет собой гармоничное сочетание экономических, социальных и экологических составляющих. Раскрыта зависимость сбалансированного развития общества от экологической культуры.

Ключевые слова: культура, экологическая культура, природа, общество, сбалансированное развитие.

Onischuk V., Rudiuk E. Ecological Culture as the Core of the Sustainable Development of Society

The article reveals the issues of the ecology of society on the background of a large arsenal of achievements of scientific and technological progress in everyday life. Coherence of the achievements of society with nature, harmony with the ecosystem requires relevant knowledge and culture. The authors emphasize that the unity of nature and society is ensured by ecological knowledge and ecological culture of each person. The explanations of scientists of different spheres of the concepts of culture and ecological culture are presented. The work emphasizes that ecological culture symbolizes the level of balanced development of society, a system of values. The balanced development of society is a harmonious combination of economic, social and environmental components. The dependence of balanced development of society on ecological culture is revealed. The ecological situation requires a special study of the peculiarities of the human relation to nature in different cultures. The links between culture and nature, between social and environmental factors are fundamental and permanent. On the basis of these connections today there was a need to harmonize the relationship between man and nature, to synthesize ecologically positive tendencies of all types of cultures and beliefs. Man must realize himself as a particle of nature and understand his role in these relationships.

Key words: culture, ecological culture, nature, society, balanced development.